

Т.Я. Волкова,
кандидат філологічних наук, доцент
(Донецький національний університет)

ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ БАГАТОЗНАЧНОСТІ

Традиційно багатозначність термінів розглядається як негативне явище в термінології. Однак багатозначність термінів англійського літературознавства, з погляду авторки, є природною властивістю цих термінів, що може проявлятися у вигляді семантичної варіативності й у вигляді полісемії і зумовлена характером англійського літературознавства як царини філології.

У сучасному термінознавстві можна виділити три точки зору на багатозначність терміна:

1) Р.А. Будагов, Д.С. Лотте вважають полісемію термінів негативним явищем, багатозначні слова варто усувати з термінології [1; 2];

2) полісемія має місце і виправдана в термінології, тому що термін – це насамперед слово, і йому природно притаманна багатозначність (В.П. Даніленко [3] та ін.);

3) А.И. Моїсєєв, О.С. Прозоров, Л.Л. Кутіна визнають багатозначні слова в термінології. Однозначність терміна – лише тенденція й ідеал [4; 5; 6].

М.А. Шуригін [7], В.І. Прач [8], А.Г. Матюшенко [9], І.І. Міхіна [10], Ю.В. Палієвська [11], В.І. Сіфоров [12], П.В. Джандоєва [13] і ін. відзначають поширеність полісемії в термінологіях філологічної й інших гуманітарних і технічних наук. Серед них особливо відзначається багатозначність термінології літературознавства.

Цікаво відзначити, що вживання самого терміна "полісемія" може бути прикладом багатозначності терміна. Так, Ф. Рігз у роботі, присвяченій термінологіям гуманітарних наук, позначає цим терміном явище семантичної номінації, а терміни семантичного утворення, з його погляду, - це 'неологізми': "На жаль, безліч значень слів, що придбали особливе значення в суспільних науках" - тобто стали термінами цих наук – "обумовлено не тільки науковими дослідженнями, проведеними в цих галузях, але і роботами журналістів, політиків та інших авторів, що пишуть загальнолітературною мовою та часто запозичають слова технічних стилів у загальнолітературну мову. Тим самим ці слова одержують нові значення, часто неясно описані і постачені емоційними, нерідко пейоративними, конотаціями.." [14:198] (переклад наш – Т.В.). Примітно, що причину полісемії Ф. Рігз вбачає в прагматичній установці термінології соціальних наук. Думка про релевантність прагматичного аспекту у термінології філософії висловлює В.В.Турчин: "Становлення термінології філософії немислиме без науки прагматики, де термін виступає специфічним інструментом-ідентифікатором науково-соціальної пам'яті людства" [15].

На нашу думку, описана ситуація найбільш яскраво виявляється в літературознавчих терміносистемах, коли не тільки 'технічні' слова, у даному випадку літературознавчі терміни, проникають у загальнолітературну мову, але і загальноживані слова стають природною приналежністю 'технічної' мови, тобто термінології, оскільки досліджуваний предмет – художня література – у відомому змісті і є загальнолітературною мовою.

Метою роботи є виявлення особливостей багатозначності термінів англійського літературознавства і тенденцій її розвитку, а також встановлення факторів, що її зумовлюють у цій терміносистемі.

Відповідно до цієї мети були поставлені такі задачі:

1) вивчення семантичної структури термінів англійського літературознавства в різних англійських літературознавчих словниках;

2) розкриття прагматичних особливостей англійського літературознавчого терміна в контексті еволюційного розвитку літературознавчих шкіл, поглядів і тенденцій.

Матеріалом дослідження слугували 1155 монолексемних термінів англійського літературознавства. Англоамериканські літературознавчі словники, опубліковані в 70-80-90 роки минулого сторіччя, використовувалися як джерело матеріалу.

Як показує вивчення семантичної структури термінів англійського літературознавства в спеціальних словниках, багатозначність цієї термінології може виявлятися двояко, тобто у вигляді *семантичної варіативності* й у вигляді *полісемії*. Ілюстрацією семантичної варіативності термінів англійського літературознавства є трактування терміна **allegory** (*алегорія*) у визначеннях різних словників. З одного боку, це 'a story or visual image with a second distinct meaning partially hidden behind its literal or visible meaning' [16] '*оповідання або візуальне зображення з іншим чітким значенням, яке є частково схованим за буквальним або візуальним значенням* - тобто ця термінологічна одиниця (ТО) є терміном, що позначає одну з літературних форм. З іншого боку, це 'a description of one thing under the guise of another suggestively similar...' [17] '*опис однієї речі під прикриттям другої*', що означає, що мова йде вже не про літературну форму, а про процес. З третього боку, це "a form of narration that functions as a trope, lying somewhere between personification and metaphor..." [18]. "*Форма оповіді, що функціонує як троп і знаходиться десь між уособленням і метафорою*...". У подібних випадках має місце реалізація різних ЛСВ терміна, зафіксованих у різних термінологічних словниках, при цьому кожний з цих варіантів має право на існування, оскільки позначає більш тонкі понятійні відтінки, що відбивають процес розвитку самої науки - літературознавства.

Таким чином, під семантичною варіативністю ми розуміємо різне тлумачення значення тих самих термінів авторами різних літературознавчих словників.

З іншого боку, англійський літературознавчий термін може бути багатозначним у межах одного лексикографічного джерела. Такий прояв багатозначності в даній роботі вважається полісемією. Наприклад, **TO elegy** (*elegia*) - це "an elaborately formal lyric poem lamenting the death of a friend or public figure, or reflecting seriously on a solemn subject..." [16] "*ліричний вірш точно регламентованої форми, в якому оплакується смерть друга або громадського діяча або який містить серйозні міркування на якусь урочисту тему*". Як впливає з цього визначення, **elegy** - це літературна форма, що має визначений, установлений законами жанру зміст. Однак, як відзначається у цьому ж словнику, у більш ранній період, у період античності, термін **elegy** відноситься до віршованого розміру, а не до змісту поетичного твору [16].

Таким чином, під полісемією ми розуміємо наявність декількох ЛСВ терміна в одному й тому ж літературознавчому словнику.

У ряді випадків колишні значення термінів можуть функціонувати поряд з новими. Наприклад, **ambiguity** (*багатозначність, двозначність*), зберігаючи своє основне значення 'багатозначності' у терміносистемі англійського літературознавства ('openness to different interpretations' [16], у школі Нової критики стає одним із ключових термінів після публікації роботи У. Семпсона 'Seven Types of Ambiguity' (1930), у якій він розглядає багатозначність як основний критерій художньої цінності літературного твору і виділяє сім типів багатозначності [19]. При цьому 'нове' термінологічне значення **ambiguity** функціонує поряд із 'старим'. Одним з наслідків такого 'нашарування' різних термінологічних парадигм є розвиток полісемії літературознавчих термінів.

Ця особливість літературознавчої лексики добре простежується на прикладі терміна **pageant**. Саме ранне зафіксоване значення його - 'сцена для п'єси' ('scene of a play' [20], потім цим словом починають позначати 'a wagon used as a mobile stage on which were performed mystery plays and related dramas in the Middle Ages...' ('віз, що використовувався як пересувна сцена, на якій ставили містерії та подібні драми в Середні Віки'). За асоціацією (метонімічний перенос) цим же терміном стали позначати п'єсу, що ставиться на цій сцені, а пізніше, також на основі метонімічного переносу, 'a public procession displaying tableaux and costumes appropriate to the commemoration of some historical event or tradition sometimes involving short dramatic scenes' (16) ('*привселюдні процесії, в яких виставлялися живі картини і костюми, що відповідали якійсь історичній події або традиції, іноді ставилися короткі драматичні епізоди*'). В остаточному підсумку утворюється багатозначний термін з чотирма ЛСВ.

Нерідко семантична варіативність англійських літературознавчих термінів, відбита в їхній, семантизації в різних термінографічних джерелах, сполучається з полісемією. Наприклад, значення терміну **antithesis** (*антитеза*), зареєстрованого в словнику американського видання, включає три ЛСВ (порівн. **Antithesis**: '(1) A direct contrast or opposition. (2) The second phase of dialectical argument, which considers the opposition - the three steps being thesis, antithesis, synthesis. (3) A rhetorical figure sharply contrasting ideas in balanced parallel making this movement' [21]. У той же час, у словнику поетичних термінів британського видання [18] ця одиниця термінологічної номінації моносемічна (порівн. **Antithesis**: "a rhetorical figure that juxtaposes grammatical constructions so that a balance of tensions is achieved" [18]). Очевидно, у першому випадку виникнення полісемії відбиває розвиток самого поняття антитези в англійському літературознавстві, оскільки розрив між реєстрацією моносемічної і полісемічної одиниць номінації складає близько 30 років - період, достатній для зміни розвитку значення лексичної одиниці. В другому випадку британський словник дає більш вузьке, спеціалізоване значення термінологічної одиниці, яке, по суті, збігається з третім значенням американського словника [21], у якому вона функціонує в термінологічному полі віршування як визначеної підсистеми в системі англійського літературознавства.

Як показує матеріал дослідження, термінологічна лексика інших гуманітарних предметних галузей природно вростає в термінологію англійського літературознавства, у якій ми знаходимо терміни лінгвістики, філософії, естетики, логіки, мистецтвознавства, психології, друкарства й ін. Наприклад, **TO catharsis** (*катарсис*) і **TO catastrophe** (*розв'язка*), з одного боку, є термінами естетики, - з іншого боку, виступають повноправними членами системи англійських літературознавчих термінів. У цьому випадку ми маємо справу з так званим 'нашаруванням' термінологічних парадигм у літературознавстві [22]: терміни **catharsis** і **catastrophe** з'явилися в IV столітті до нашої ери в 'Поетиці' Аристотеля, коли літературознавство й естетика склали єдине ціле. У процесі диференціації гуманітарних наук ці одиниці номінації стали частиною відразу декількох терміносистем (літературознавство, естетика, медицина), одночасно входячи в шар лексики загальнолітературної мови. Так, якщо в медицині **catharsis** означає 'purification, purgation, cleansing, specifically of the bowels...' ('очищення, звільнення від зайвого, зокрема, кишечника...'), то в розумінні Аристотеля стосовно трагедії це поняття видозмінюється і стає зв'язаним з 'incidents arousing pity and terror to achieve a catharsis of these emotions' ('випадки, що викликають жаль і жах з метою досягнення катарсису цих емоцій'). З погляду авторів словника FNHL, на базі цього останнього значення розвиваються нові: 'a discovery that pity and terror destroy, and thus should be disciplined' ('відкриття, що жаль і жах руйнують, і тому потрібно їх дисциплінувати') і 'a detached pity and an involved terror' ('байдуже співчуття й жах, що виникає'), від якого, у свою чергу, розвивається чисто літературознавче значення: 'a vicarious experience that unloads pity and terror on the hero as scapegoat' ('сильне переживання, при якому жаль і жах зливаються на героя як на козла відбування') [21].

Отже, (раннє значення **catharsis** відноситься до медицини, наступні - до філософії й естетики, і лише останнє - безпосередньо до літературознавства. У загальнолітературній мові головне номінативне значення **catharsis** пов'язане з медициною: 'purgation' ('очищення'), і єдине похідне значення пов'язане з уживанням цього слова в 'Поетиці' Аристотеля: 'Purification of the emotions by vicarious experience, as through the drama' [23]. ('очищення емоцій через сильне переживання, як у драмі'). Очевидно, семантичні відносини між **catharsis** як термінологічною одиницею англійського літературознавства й одиницею терміносистеми естетики можна

вважати відносинами полісемії, оскільки семантична близькість приведених ЛСВ очевидна. Як показує аналіз матеріалу дослідження, такий характер відносин у переважній більшості випадків, коли мова йде про терміни родинних і суміжних з літературознавством предметних областей. Іншими словами, терміни родинних і суміжних з англійським літературознавством предметних областей являють собою ЛСВ значень цих термінів у відповідних терміносистемах.

У результаті проведеного дослідження можна зробити такі висновки.

1. Багатозначність є характерною ознакою термінів англійського літературознавства. В цій терміносистемі виявляється тенденція до подальшого розвитку багатозначності, яка виявляється подвійно: у вигляді семантичної варіативності й у вигляді полісемії,

2. Багатозначність термінів англійського літературознавства зумовлена двома факторами: 1) об'єктивним - інтенсивним розвитком англійського літературознавства як царини філології, формуванням численних його відгалужень, у яких нерідко використовуються відомі терміни, яким приписуються нові значення в рамках нової термінологічної підсистеми; 2) суб'єктивним, тобто прагматичним фактором - індивідуальними науковими перевагами того чи іншого терміна літературознавцями - авторами термінологічних літературознавчих словників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Будагов Р.А. Проблемы развития языка. – М.: Наука, 1965. – 73 с.
2. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии: вопросы теории и методики. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – 158 с.
3. Даниленко В.П. Русская терминология. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
4. Моисеев А.И. О языковой природе термина // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М.: Наука, 1970. – С. 127-138.
5. Прозоров О.С. Роль научно-технической терминологии в развитии словарного состава современного французского языка: Автореф. дис...канд. филол. наук. – М., 1968. – 22 с.
6. Кутина Л.Л. Языковые процессы, возникающие при становлении научных терминологических систем // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М.: Наука, 1970. – С. 92-94.
7. Шурыгин Н.А. Филологические термины межсистемного функционирования // Филологические науки. – 1998. – № 5-6. – С. 47-57.
8. Прач В.И. Семантическая структура английских общеупотребительных слов и процессы их терминологизации (на материалах лексики по лесотехническим специальностям): Дис... канд. филол. наук: 10.02.04. – Львов, 1990. – 211 с.
9. Матюшенко А.Г. Язык литературоведческих текстов: (Опыт семантического исследования именной лексики): Автореф. дис... канд. филол. наук / АН СССР, Ин-т рус. яз. – М., 1991. – 23 с.
10. Михича И.И. Семантическая вариативность термина и средства ее лексикографического отражения (на примере терминологии литературных жанров в английском и русском языках): Дис... канд. филол. наук: 10.02.19. – М., 1988.-340с.
11. Палиевская Ю.В. Терминология английского литературоведения как система: Дис... канд. филол. наук: 10.02.04, Москва, Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. – М., 1983. – 173 с.
12. Сифоров В.И. Проблемы научно-технической терминологии // Вестник АН СССР. – 1975. – №8. – С. 16-22.
13. Джандоева П.В. К вопросу о типологии и причинности лексической полисемии в терминологии подъязыка электроники // Вестник ХГУ. – 1985. – №274. – С. 13-17.
14. Riggs F. Social Science Terminology: Basic Problems and Proposed Solutions // Terminology: Applications in Interdisciplinary Communication / Ed by H.B. Sonneveld, K.L. Loening. – Amsterdam: Philadelphia: Benjamins, 1993. – P. 196-201.
15. Турчин В.В. Лінгвопрагматичні аспекти німецького філософського терміна: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2001. – 20 с.
16. BCODLT: Baldick C. The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms. – Oxford: New York: Oxford univ. press, 1990. – 246 p.
17. Scott A.F. Current Literary Terms: A Concise Dictionary of Their Origin and Use / A.F.Scott. – London: Basingstoke; Macmillan, 1980. – 324 p.
18. MLDPT: Myers J.E., Simms M. The Longman Dictionary of Poetic Terms. – New York; London: Longman, cop. 1989. – 366 p.
19. BLT: Beckson K., Ganz A. Literary Terms: A Dictionary. New York: The Noonday press, 1989. – 308 p.
20. Webster's New Twentieth Century Dictionary. – 2nd edition. - New York: Simon & Schluster, cop. 1983. – 2289 p.
21. FNNL: Frye N. The Harper Handbook to Literature. – New York etc.: Harper Row, cop. 1985. – 563 p.
22. The Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles / Prep. Little W., Fowler H.W. and Coulson J. – Ed. By Onions C.T. – 3d ed. – Vol. II. – Oxford: Clarendon Press, 1973. – 2672 p.
23. The Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles / Prep. Little W., Fowler H.W. and Coulson J. – Ed. By Onions C.T. - 3d ed. - Vol. I. - Oxford: Clarendon Press, 1973. – 1280 p.

Матеріал надійшов до редакції 2.04.2004 р.

Волкова Т.Я. Лингвистические аспекты терминологической многозначности.

Традиционно многозначность терминов рассматривалась как отрицательное явление в терминологии. В то же время, многозначность терминов английского литературоведения представляется автором данной статьи как естественное свойство этих терминов, которое может проявляться как в виде семантической вариативности, так и в виде полисемии и обусловлено характером английского литературоведения как области филологии.

Volkova T.Ya. Linguistic Aspects of Terminological Polysemanticism.

Traditionally, polysemanticism of terms has been regarded as a negative phenomenon in terminology. However, the author of this paper sees the polysemanticism of English literary criticism terms as their natural feature which can be manifested both in the form of semantic variability and in the form of polysemy and is brought about by the specific nature of English literary criticism as a branch of philology.